

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра експертизи товарів та послуг

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

(підпис)
“ ____ ” _____ 201__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 підприємництво, торгівля та біржова діяльність
за магістерською програмою професійного спрямування: «Експертиза товарів
та послуг»
на тему: «Експертне оцінювання якості надання послуг закладами вищої
освіти»

Виконавець:
студент факультету міжнародної економіки

Любошець Микита Ігорович _____
/підпис/

Науковий керівник:
Доцент, кандидат економічних наук

Траченко Людмила Анатоліївна _____
/підпис/

ЗМІСТ

ВСТУП	0
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЩОДО НАДАННЯ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ	5
1.1. Аналіз ринку послуг вищої освіти в Україні	5
1.2. Характеристика законодавчої та нормативно-правової бази, що регламентують надання послуг закладами вищої освіти.....	11
1.3. Забезпечення якості надання послуг закладами вищої освіти.....	22
1.4. Порівняльний аналіз європейських та українських підходів до надання послуг закладами вищої освіти.	28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	36
2.2. Вибір та обґрунтування методів дослідження якості надання послуг закладами вищої освіти.....	44
2.3. Визначення критеріїв оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти.....	55
2.4. Експертне оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти на прикладі ОНЕУ.....	63
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ	72
3.1. Рекомендації щодо поліпшення якості надання послуг закладами вищої освіти.....	72
3.2. Напрямки інтеграції європейської концепції надання послуг закладами вищої освіти.....	76
ВИСНОВКИ	83
Список використаних джерел	86

ВСТУП

Актуальність теми. В Україні вища освіта – один з найважливіших елементів, який сприяє її національному та державному становленню як держави демократичної. Громадські, політичні, економічні проблеми в країні підштовхнули область освіти до трансформаційних процесів. За роки незалежності України на державному рівні реалізовано ряд заходів, які суттєво вплинули на стабілізацію системи вищої освіти. З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» визначено основні правові принципи демократичної діяльності та розвитку вищої освіти, створено належні умови щодо організації надання послуг закладами вищої освіти (ЗВО).

На думку більшості українців, основною проблемою сучасної освіти є - застарілі підходи до навчання. А також вагомий вплив на якість надання освітніх послуг здійснюють такі фактори, як застаріла матеріально-технічна база ЗВО або недостатній рівень державного фінансування.

В сучасних умовах розширення доступності вищої освіти виникла загроза зниження стандартів високої якості. Студенти, викладачі, керівники закладів вищої освіти, роботодавці мають різні уявлення про якість освіти і тому висувають до неї різні вимоги. Світове поняття якості включає в себе, поряд з економічними, соціальні, пізнавальні і культурні аспекти освіти і сприймається як всеосяжна інтегральна характеристика освітньої діяльності, її результатів. Ось це має бути загальним у кожного з перерахованих представників. Питання дослідження якості надання послуг закладами вищої освіти сьогодні є актуальним та своєчасним. Зараз розвиток експертного оцінювання якості важливо, як ніколи раніше.

Значні розробки щодо питань якості послуг вищої освіти внесли такі вчені як: А. Бабаш, який розкриває в своїй роботі питання проблем болонської системи в Україні [6]; Н.Л. Савицька, Н.Г. Ушакова та І.І. Помінова розглядають проблеми економіки на ринку послуг вищої освіти [8]; Л.О. Белова досліджує освіту та її вплив на життя населення України [19]; М. Костецька

визначила чинники розвитку і модернізації змісту освітнього процесу, найважливішим з яких є підвищення якості вищої освіти [20]; М.Н. Гришина розглянула європейські підходи до побудови системи внутрішнього забезпечення якості освіти в університеті [25].

Надбання вчених та фахівців, які працюють у галузі теорії, методології та організації вищої освіти, є значним внеском у вирішення питань вдосконалення функціонування закладів освіти. Проте, на сьогодні недостатньо уваги надається дослідженню питань щодо експертного оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти.

Метою дипломної роботи є вивчення процесу надання послуг закладами вищої освіти, експертне оцінювання їхньої якості та визначення шляхів щодо поліпшення.

Для досягнення мети дипломної роботи необхідно виконати наступні завдання:

- проаналізувати ринок послуг вищої освіти в Україні та надати характеристику законодавчої бази, що регламентує надання послуг вищої освіти;
- висвітлити питання щодо забезпечення якості надання послуг закладами вищої освіти;
- здійснити порівняльний аналіз європейських та українських підходів щодо надання послуг закладами вищої освіти;
- ознайомитися з освітніми послугами, що надає Одеський національний економічний університет та обґрунтувати вибір методів щодо експертного оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти;
- визначити критерії оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти;
- провести експертне оцінювання якості надання послуг вищої освіти в ОНЕУ;
- надати рекомендації щодо поліпшення якості послуг вищої освіти;

– визначити напрямки інтеграції європейської концепції надання послуг закладами вищої освіти України.

Об’єктом дослідження є надання послуг закладами вищої освіти.

Предметом дослідження є експертне оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти.

Методи дослідження. У роботі використано метод соціологічного опитування та діаграма Ісікави, аналізу, синтезу, спостереження, індукції.

Наукова новизна роботи. У роботі вперше:

- розроблено критерії, що впливають на якість надання послуг закладами вищої освіти.

Інформаційною базою досліджень є законодавчі та нормативні акти, що регламентують функціонування закладів вищої освіти, теоретичні та методологічні розробки вітчизняних і закордонних учених, статистичні та аналітичні матеріали Державного комітету статистики України, Науково-технічного комплексу статистичних досліджень.

Структура роботи: Дипломну роботу викладено на 92 сторінках, що складаються зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, а також 12 рисунків та 8 таблиць.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання дипломної роботи дійшли таких висновків:

1. Аналіз ринку надання послуг закладами вищої освіти дозволив виявити основні проблеми, такі як: низький рівень соціально-економічного розвитку країни; абсолютна монополія держави у сфері акредитування освітньої діяльності; неузгодженість інтересів ключових стейкхолдерів ринку вищої освіти; вплив закордон фахівців із вищою освітою; повільна розробка державних стандартів; невідповідність професійної кваліфікації рівню здобутої освіти. Окремо було розглянуто історію розвитку ринку послуг вищої освіти в Україні та її зв'язок з європейською освітою.

2. До законодавчої бази, що регламентує надання послуг закладами вищої освіти відносять: Закони України: «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність»; постанови Кабінету Міністрів, накази та листи Міністерства освіти і науки України та інших міністерств (зі змінами та доповненнями): Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, Деякі питання діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

3. Забезпечення якості надання послуг закладами вищої освіти залежить від розуміння та ставлення до цього процесу безпосередніх виконавців - освітян. Не менш важлива передумова якісної вищої освіти – надання молоді професійної компетентності перспективного плану, тобто з орієнтацією на майбутній ринок праці, не на той, що існував раніше. У цих умовах може змінитися роль держави в освітніх справах. Державний сектор економіки стане лише складовою частиною всього ринку зайнятості, а тому вища школа орієнтуватиметься на інтереси всього суспільства, а не на одні лише державні установи

4. Порівняльний аналіз європейських та українських підходів до надання послуг закладами вищої освіти дозволив виявити відмінності між ними. В Європі основний акцент щодо навчання зроблено на таке: обов'язкову практику; жорсткий контроль якості освіти; поділ предметів на обов'язкові та опціональні; суворий відбір студентів на навчання; підготовка до наукової роботи студентів починається з першого курсу навчання. В Україні основний акцент щодо надання послуг вищої освіти зроблено в основному на теорію, неефективний контроль якості вищої освіти, всі дисципліни є обов'язковими, занадто високий відсоток абітурієнтів, підготовка до наукової роботи студентів починається наприкінці навчання в університеті.

5. Одеський національний економічний університет має високий міжнародний рейтинг, що підтверджено членством у Європейській асоціації університетів. В ОНЕУ навчається понад 300 іноземних студентів. Велику роль у якісному забезпеченні навчального процесу відіграє навчально-лабораторна та матеріально-технічна база університету, яка оснащена сучасними технічними засобами, інформаційно-комунікаційними технологіями у форматі «Наука-освіта-технології». Послуги вищої освіти надаються в 6 навчальних корпусах, навчально-лабораторний корпус, 12 навчально-методичних лабораторій на випускових кафедрах, інформаційно-обчислювальний центр, який обслуговує 32 комп'ютерні класи, бібліотеку з філіями в навчальних корпусах, відділ технічного забезпечення з телецентром університету та відділ оперативної поліграфії.

6. Обгрунтовано, що оптимальними методами оцінювання послуг вищої освіти є соціологічне опитування та діаграма Ісікави.

7. Розроблено оновлені критерії оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти, а саме: розташування місць надання послуг, репутація навчального закладу, знання і досвід викладацького персоналу, надійність; безпека у навчанні; культурний рівень викладацького персоналу, реакція на додаткові вимоги студентів, рівень комунікації, естетика приміщень, формування дозвілля для студентів поза робочий час, організація навчального

процесу, отримання певних знань в процесі навчання для здобуття необхідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Ці критерії були розроблені нами на основі наукових досліджень. На відміну від існуючих критеріїв, вони найбільш оптимально дозволяють оцінити якість надання послуг закладами вищої освіти.

8. У результаті експертного оцінювання якості надання послуг закладами вищої освіти за оновленими критеріями встановлено, що за критерієм «місцезнаходження університету» задоволено 44% студентів; за критерієм «репутація навчального закладу» задоволено 52%; за критерієм «знання та досвід викладацького складу» задоволено 44%; за критерієм «надійність» задоволені 40%, за критерієм «додаткові потреби студентів» задоволені 92%; за критерієм «рівень комунікації» 32%; за критерієм «естетика навчальних приміщень» 80%; за критерієм «дозвілля студентів» 48%; за критерієм «рівень підготовки фахівців за фахом» 48%; за критерієм «організація навчального процесу» 48%.

9. З метою поліпшення якості надання послуг закладами вищої освіти необхідно здійснити такі заходи: реструктуризувати системи середньої загальноосвітньої профільної школи, професійно-технічної та вищої освіти в їх тісному взаємозв'язку, оскільки виник значний розрив між потребами суспільства та освітою; створити нові стандарти вищої освіти, адже лише за цих умов можна починати формування інноваційних програм, навчальних планів і діаграм підготовки бакалаврів, магістрів, докторів та реформування системи управління у вищій школі; вдосконалити трудове законодавство відповідно до двоступеневості вищої освіти (бакалавр-магістр), оскільки в Україні відсутня узгодженість освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра з вимогами роботодавців, а також створити ефективну систему післядипломної освіти, яка б задовольняла потреби ринкової економіки; усунути істотні диспропорції системи вищої освіти та вдосконалити мережу вищих навчальних закладів; створити незалежну агенцію з оцінювання якості освіти, проведення сертифікованих освітніх аудитів. Визначити її статус, завдання і функції, розмежувати повноваження з центральним органом виконавчої влади з

формування державної політики в галузі освіти; розробити комплексні критерії оцінки якості освітнього процесу.

10. Розкрито питання щодо інтеграції європейської концепції надання послуг закладами вищої освіти та визначено напрямки поліпшення послуг ЗВО: зміцнення партнерства між ЗВО України та зарубіжних країн; інтенсифікацію діалогу між державними установами, приватними підприємствами та іншими інститутами суспільства з метою підвищення можливостей працевлаштування випускників з кваліфікацією бакалавра, у тому числі на державній службі; підвищення якості знань на основі використання нових методик навчання та наукової роботи; залучення студентів до міжнародної співпраці; поліпшення якості внутрішніх механізмів контролю та їх взаємозв'язку із зовнішніми системами; ратифікацію Лісабонської конвенції про визнання студентів та періодів їх навчання, виконання принципів та їх інкорпорацію в національне законодавство; підтримку доповнень Лісабонської конвенції про визнання подвійних дипломів двох або більше країн ЗПВО; можливість подальшого навчання протягом усього життя.

Список використаних джерел

1. Найдьонов О. Г. Філософські аспекти історичного розвитку концептуальних основ вищої освіти) / О. Г. Найдьонов // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 87. - С. 305-309.
2. Захарова І.В. Маркетинг образовательных услуг / І.В.Захарова. – Ульяновск: УлГТУ, 2008. – 170с.
3. Іванов В.Ю. Конкурентоспроможність закладів вищої освіти споживчої кооперації на ринку освітніх послуг України / В.Ю. Іванов // Українська кооперація. – 2011. – №4.

4. Карпюк О.А. Аналіз та оцінка рівня освітніх послуг в Україні / О.А. Карпюк // Вісник ЖДТУ. – 2012. – №3.–С.74-79.
5. Саєнко О.О. Дослідження поведінки споживачів на ринку послуг вищої освіти /О.О.Саєнко //Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». – 2012. – №2. – С. 266 – 271.
6. Бабаш А. Що не так з болонською системою в Україні [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: <https://studway.com.ua/bologna-system/>.
7. . Рейтинг університетів «ТОП-200 Україна» 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.osvita.ua/vnz/rating/64884/>
8. Савицька Н.Л., Ушакова Н.Г., Помінова І.І. Ринок послуг вищої освіти в контексті теорії мериторних благ / Н.Л. Савицька, Н.Г. Ушакова, І.І. Помінова // Проблеми економіки. – 2016. - № 4. – С. 190-196http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2016-4_0-pages-190_196.pdf.
9. Ковтун О., Сидоренко С. Незалежне оцінювання якості освітніх послуг здобувачами вищої освіти: досвід та перспективи / О. Ковтун, С. Сидоренко [Електронний ресурс] // – Режим доступу: jrnل.nau.edu.ua > *VisnikPP* > *article* > *download*.
10. Правове регулювання вищої освіти [Електронний ресурс]. - Режим доступу:https://pidruchniki.com/2008021562049/pravo/pravove_regulyuvannya_vischoyi_osviti.
11. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – (Редакція від 09.08.2019).
12. Про освіту: Закон України № 2145-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – (Редакція від 09.08.2019).
13. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України № 848-VII // Відомості Верховної Ради Україн. – 2016. – (Редакція від 16.07.2019).

14. Черкашин Д.К. Особливості правового регулювання вищої освіти в Україні / Д.К. Черкашин // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. – 2015. - №232. – С.112-119.
15. Опар Н.В. Особливості нормативно-правового забезпечення якості вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції / Н.В. Опар // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. - №1. – С. 1-14.
16. Вікторов В.Г. Кадровий потенціал освіти в системі управління її якістю / В.Г. Вікторов // Вища освіта України. – 2004. - №4. – С. 89-93.
17. Дубасенюк О.А. Модернізація освіти України у контексті євроінтеграційних процесів: історико-педагогічний аспект: монографія / авт. кол. О.А. Дубасенюк [та ін.] / за заг. ред. Н.Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 300 с.
18. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с., с. 1017–1018
19. Белова Л. О. Якісна освіта як запорука якості життя населення / Л.О. Белова // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2016. Вип. 4 (54). С. 8–17., с. 10
20. Костецька М. Підвищення якості вищої освіти як чинник розвитку і модернізації змісту освітнього процесу / М. Костецька // Молодь і ринок. – 2017 - № 1. – С. 140-144
21. Лукіна Т. О. Управління якістю. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 4: Галузеве управління / наук.-ред. колегія: М. М. Їжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. – Київ: НАДУ, 2011. С. 620–622., с. 620–621
22. ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. — К.: Держспоживстандарт України, 2008. — 37 с.

23. Бахрушин В.Є. Якість вищої освіти та сучасні підходи до її вимірювання / В.Є.Бахрушин, О.М.Горбань // Освіта і управління. — 2012. — Т. 14, № 4. С. 7-11.
24. Бахрушин В.Є. Якість вищої освіти та сучасні підходи до її вимірювання / В.Є.Бахрушин, О.М.Горбань // Освіта і управління. — 2012. — Т. 14, № 4. С. 7-11.
25. Гришина М.Н. Європейські підходи до побудови системи внутрішнього забезпечення якості освіти в університеті / М.Н. Гришина // Державне будівництво. – 2018. - № 2. – С. 1-14.
26. Щипачова Н. В. Качество образования в системе высшей школы: социологический аспект : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.06. Екатеринбург, 2005. 18 с.
27. Топ 200 університетів Європи 2016 - рейтинг Times Higher Education (THE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eduget.com/news/top_200_universitetov_evropy_2016_-_rejting_times_higher_education_the-1547
28. Пшенична Л.В. Вища освіта в Україні: стан, причини стагнації, перспективи розвитку / Л.В. Пшенична // Педагогічні науки. – 2013. - № 22. – С. 10-18.
29. Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу: матеріали Першої Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20-21 лютого 2004 р. / [Редкол. : І.І. Тимошенко (голова) та інші]. – К. Вид-во Європи. ін-ту, 2004. – 197 с.
30. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015) Brussels, Belgium. Retrieved from [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>, с. 104
31. Єременко І. Інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти в Україні: історія і сучасність / І.Єременко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2018. - №4. – С. 43-55.

32. Офіційний сайт Одеського національного економічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oneu.edu.ua/ru/>.

33. Бабінова О. Проблеми оцінки якості та ефективності діяльності органів місцевої влади [Електронний ресурс] / О. Бабінова. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/September/6.htm>

34. Дубенко С. Д. Адміністративні послуги органів виконавчої влади: теоретичні підходи до вирішення практичних завдань / С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко, Н. Г. Плахотнюк. – К. : НАДУ, 2008. – С. 44., с. 38

35. Сподін Л.А. Проблеми і шляхи забезпечення якості вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Л.А. Сподін // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії. – 2014. – Вип. 203(1). – С. 143–150. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnubgc>, с. 143

36. Плисенко Г. П. Якість надання освітніх послуг як чинник забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями / Г.П. Плисенко // Ринок праці та зайнятість населення. - 2016. - № 2. - С. 26-30.

37. Резникова Н.П., Демина Е.В., Булгак В.Б. и др. Менеджмент в телекоммуникациях / Под ред. Н.П. Резниковой, Е.В. Деминой. — М.: Эко-Трендз. — 392 с.: ил. - 2005

38. Метод опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stud.com.ua/28800/sotsiologiya/metod_opituvannya

39. Добряк В.С., Мазорчук М.С., Бакуменко Н.С. Оцінка якості вищої освіти в Україні / В.С. Добряк, М.С., Мазорчук, Н.С. Бакуменко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/Yak_4/15.pdf.pdf

40. Траченко Л.А. Послуга як об'єкт товарознавства: організація та контроль за якістю // Навчальний посібник видання 2-ге, виправлене та доповнене. – 2015. – С. 310 – 318.

41. Карпюк О.А. Аналіз та оцінка рівня освітніх послуг в Україні / О.А. Карпюк // Вісник ЖДТУ. – 2012. – №3.–С.74-79

42. Саєнко О.О. Дослідження поведінки споживачів на ринку послуг вищої освіти / О.О. Саєнко // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». – 2012. – №2. – С. 266 – 271

43. Володимир Бахрушин. Якими мають бути стандарти вищої освіти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/275-yakimi-mayut-buti-standarti-vishchoji-osviti>

44. Сидоренко Н. Внутрішнє забезпечення якості вищої освіти в Україні як суспільно-освітній пріоритет / Н. Сидоренко // Public Administration and Local Government. – 2016. - № 4. – С. 81-86

45. Кордуба Ю. До питання взаємодії ВНЗ із ринком праці в Україні та моделі взаємодії європейських університетів із працедавцями. // Імператив якості: вчимося цінувати та оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред.. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової, В. Терзіяна, Т. Тіхонена. – Львів: Вид-во «Компанія Манускрипт», 2014. – С. 360-380.

46. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення та впровадження систем управління якістю відповідно до стандарту ДСТУ ISO 9001-2001 в органах виконавчої влади [Електронний ресурс] : Наказ № 273/221 від 31.07.2006 р. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua

47. Бабкіна О. Проблеми підвищення якості вищої освіти в Україні у контексті Болонських реформ / Ольга Бабкіна // Освіта і управління. — 2006. — Т. 9. — № 1. — С. 91—94.

48. Вікторов В. Г. Кадровий потенціал освіти в системі управління її якістю / В. Г. Вікторов // Вища освіта України. — 2004. — № 4. — С. 89—93.

49. Суліма Є.М. Глобалістика: підручник / Є.М. Суліма, М.А. Шепелев. – К.: Вища школа, 2010. – 544 с.

50. Заячук Ю. Сучасні реформи у галузі вищої освіти: досвід європейських країн / Ю. Заячук // Порівняльно-педагогічні студії. - №4. – 2013. – С.109-113

51. Артьомов І.В. Інтеграція вищої освіти України у світовий освітній простір: внесок закарпатського державного університету / І.В. Артьомов // Політичні проблеми міжнародних відносин. – 2012. - № 108.- С. 29-37.

52. Олексик Х.М. Еволюція Болонського процесу та його організаційно-правове забезпечення в Україні / Х.М. Олексик // Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія / За заг. ред. Ф.Г. Ва-щука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 560 с. – С. 69-82.